

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

(Представлено д.е.н., проф. Петруком О.М.)

Досліджено особливості формування та розвитку системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Визначено основну мету її функціонування, об'єкт, суб'єкти та їх взаємозв'язки. Автор визначає нормативно-правове, організаційне, методичне та інформаційне забезпечення системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, що визначають особливості її функціонування. З метою удосконалення структури системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності внесено пропозицію щодо створення Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, функціонування якого дозволить посилити взаємозв'язок між суб'єктами національної та наднаціональної систем фінансового моніторингу, а також встановити взаємозв'язки між національними системами фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

Ключові слова: система фінансового моніторингу; зовнішньоекономічна діяльність; фінансова операція; доходи, отримані злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток світової фінансової системи, поява фінансових інновацій та вдосконалення технологій проведення фінансових операцій не лише забезпечують комфортне та швидке обслуговування клієнтів фінансово-кредитних установ, але й все більшою мірою сприяють тінізації економіки та легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. У зв'язку з цим проблема відмивання коштів набуває глобальних масштабів. Тому боротьба з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, виділена в окремий напрямок діяльності як держави, так і фінансових установ, під назвою фінансовий моніторинг.

Фінансовий моніторинг є важливою і дієвою формою державного фінансового контролю з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Для України, в якій, за різними оцінками, масштаби тіньової економіки сягають від 30 до 70 % ВВП, налагодження ефективної системи фінансового моніторингу є вкрай необхідним. Серед операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, особливої уваги потребують зовнішньоекономічні, адже відмінності у фінансовому праві різних країн дозволяють створювати велику кількість схем легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання фінансового моніторингу розглядали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як: О.О. Балануца, В.М. Берізко, О.Д. Василик, С.В. Васильчак, О.О. Глушенко, І.І. Д'яконова, О.А. Єрмоленко, О.О. Куришко, Н.М. Лисьонкова та інші. Однак більшість праць, що присвячені фінансовому моніторингу, стосується особливостей його організації на державному рівні або на рівні банківської установи, та не конкретизують особливості фінансового моніторингу окремих операцій, зокрема зовнішньоекономічних.

Мета дослідження полягає у визначенні перспектив розвитку системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності та внесенні пропозицій щодо організації її функціонування.

Викладення основного матеріалу. В сучасній економічній науці системний підхід має надзвичайно важливе значення, адже дає можливість не лише дослідити суть питання, виходячи з основних його ознак, а моделюючи його у вигляді системи з усіма присутніми елементами та взаємозв'язками. Так Ю.І. Черняк визначає 12 типів ситуацій, до розв'язання яких варто застосовувати системний підхід, серед яких наведені нижче характерні фінансовому моніторингу зовнішньоекономічної діяльності:

- якщо проблема має розгалужені взаємозв'язки, що спричиняють віддалені наслідки в різних галузях народного господарства;

- у випадках, коли здійснюється покращання, удосконалення, реконструкція виробництва або ек © О.В. Смагло, 2015

- у проблемах, що пов'язані з автоматизацією виробництва та управління, в процесі формування автоматизованих систем управління;

- у будь-якій роботі з удосконалення методів та форм економічного управління, що дають найкращий результат лише у поєднанні;

- у випадках, коли удосконалення організації управління проводиться щодо унікальних об'єктів, нетипових, що вирізняються високою специфікою діяльності [10, с. 13–14].

Застосування системного підходу дозволить визначити ефективність організації фінансового моніторингу, виходячи з наявності та функцій основних його суб'єктів та взаємозв'язків, а також їх впливу на об'єкт.

В економічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття система. В довідковій літературі виділяють декілька трактувань поняття «система»: порядок, зумовлений правильним, плановим розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; класифікація; форма організації чого-небудь [1, с. 1320]. Дж.Гіг визначає систему як сукупність або множину взаємопов'язаних між собою елементів [2, с. 17]. Дж. О'Коннор та І.Макдермотт наводять таке визначення системи: «це об'єкт, що в результаті взаємодії його частин може підтримувати своє існування та функціонувати як єдине ціле» [6, с. 29].

Провівши дослідження у сфері методології системного аналізу, Ю.І. Черняк визначає основні характеристики, що притаманні всім аналізованим підходам до визначення поняття «система»:

1. Наявність об'єкта, що являє собою сукупність підоб'єктів (наявність множини об'єктів, що розглядаються як єдиний комплекс, цілісність). Ці об'єкти можуть мати матеріальну, понятійну або знакову форму залежно від сфери дослідження. Як об'єкти можуть також розглядатися не лише предмети, поняття чи знаки, а й їх характеристики та взаємозв'язки.

2. Наявність суб'єкта дослідження або спостерігача.

3. Наявність завдання, що визначає ставлення спостерігача до об'єкта та є критерієм, за яким здійснюється відбір об'єктів та їх властивостей.

4. Наявність зв'язку між об'єктом, спостерігачем та завданням проявляється через мову, за допомогою якої спостерігач може відобразити всі властивості об'єкта, що необхідно враховувати під час вирішення завдань. Мова тут розуміється в загальнонауковому значенні як сукупність тезауруса, знакової системи, граматики, семантики. Спостерігач, об'єкт і завдання утворюють потрібну єдність, що забезпечується наявністю загальної мови, через яку проявляється їх взаємозв'язок [10, с. 21–22].

Таким чином, на найвищому рівні абстракції, на якому поєднуються властивості всіх систем, можна дати два взаємодоповнюючі визначення системи фінансового моніторингу, що будуть відповідати двом важливим аспектам людської діяльності – пізнання дійсності і вплив на неї:

- фінансовий моніторинг як наука – це система, що відображає у свідомості суб'єкта (дослідника) властивості об'єктів та їх взаємодію у вирішенні завдань дослідження, пізнання;

- фінансовий моніторинг як вид діяльності – це спосіб використання суб'єктом фінансового моніторингу (або дослідником) властивостей об'єктів та взаємозв'язків між ними у вирішенні проблем протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом або фінансуванню тероризму.

Питання виділення фінансового моніторингу в окрему науку є досить дискусійним, адже ряд науковців розглядає фінансовий моніторинг у контексті методу фінансового контролю [7, с. 158–159], [9] або в контексті форми чи виду фінансового контролю [3, с. 104; 8, с. 136]. Не викликає потреби виділення фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності в окрему науку, адже методи, інструменти, та й певним чином суб'єкти національної системи фінансового моніторингу та системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності будуть співпадати. Тому, на нашу думку, в основу побудови системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності варто взяти більш прикладний підхід, що трактує її як вид діяльності.

Ефективність функціонування системи фінансового моніторингу залежить від особливостей її побудови, що визначає нормативно-правове, організаційне, методичне забезпечення, а також особливості взаємодії та взаємозв'язків між її суб'єктами.

Закордонний досвід свідчить про відмінності в організації фінансового моніторингу в різних країнах за такими факторами, як організаційна структура фінансового моніторингу, нормативно-правове забезпечення, кількість та склад суб'єктів фінансового моніторингу та їх взаємозв'язки, критерії відбору підозрілих фінансових операцій, яким характерний ризик відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом [4].

Зазначені відмінності в організації систем фінансового моніторингу зарубіжних країн не дають можливості побудувати наднаціональну систему фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, а перелік суб'єктів та особливостей зовнішньоекономічної діяльності заперечує її входження як підсистеми до національної системи фінансового моніторингу. Сфера економічних відносин, що охоплює система фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, відображена на рисунку 1.

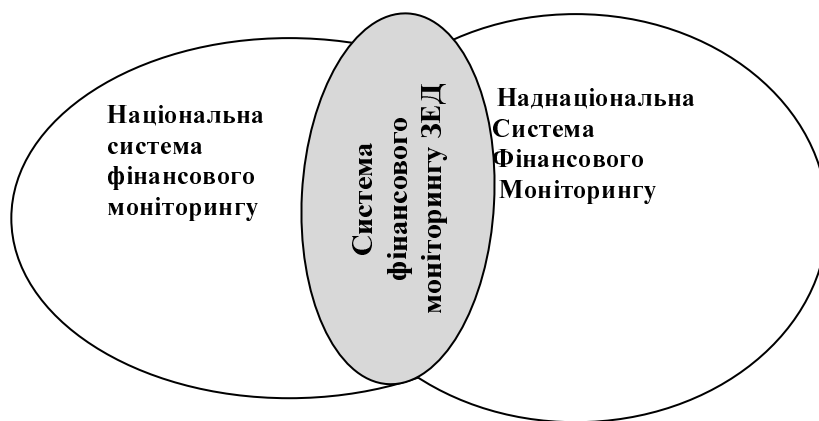

Рис. 1. Сфера економічних відносин фінансового моніторингу ЗЕД в межах національної та наднаціональної систем фінансового моніторингу

Через те, що система фінансового моніторингу охоплює лише частину економічних відносин як у системі національного, так і в системі наднаціонального фінансового моніторингу, то вона матиме специфічну мету функціонування та об'єкт, однак розширений перелік суб'єктів, порівняно з національною системою, та звужений, порівняно з наднаціональною системою фінансового моніторингу.

Виділення системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності дозволить конкретизувати проблеми виявлення та запобігання фінансових злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а також розробити рекомендації щодо вирішення зазначених проблем. Таким чином, система фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності – це структурований комплекс елементів організаційного (суб'єкти, об'єкти), функціонального (взаємозв'язки, функції, повноваження суб'єктів); нормативно-правового (міжнародні угоди, кодекси, закони, підзаконні акти, інструкції, рекомендації), методичного (методики, інструменти, заходи) та інформаційного забезпечення процесу систематичного та регулярного контролю уповноважених органів за рухом фінансових та інформаційних потоків, що забезпечують здійснення зовнішньоекономічної діяльності з метою запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Структура системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності зображена на рисунку 2.

Основною метою функціонування системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності є запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, від здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Об'єктом системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності є фінансові операції, що належать до зовнішньоекономічної діяльності або забезпечують її здійснення та характеризуються високим рівнем ризику легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також діяльність ініціаторів здійснення таких операцій.

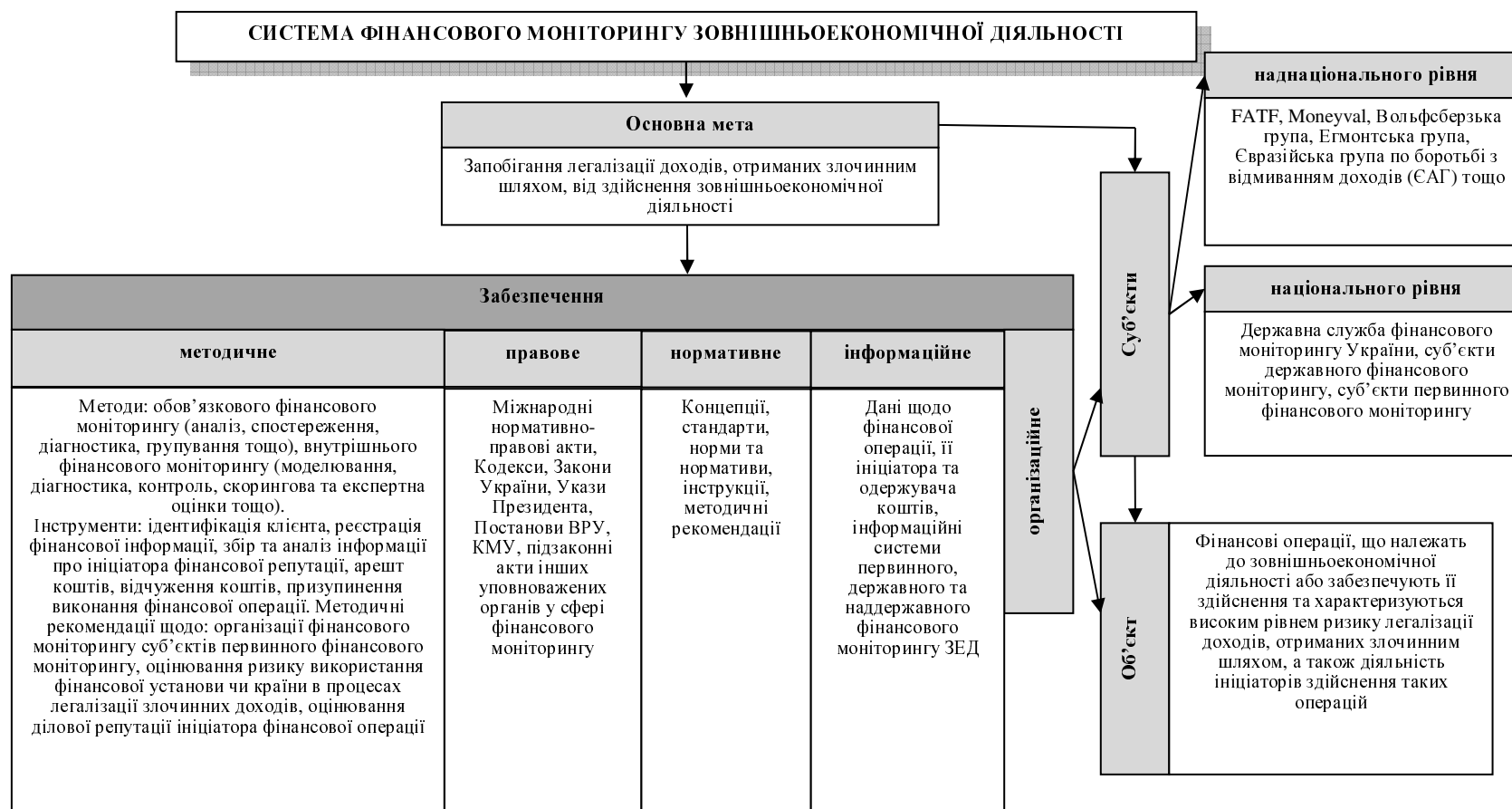

Рис. 2. Система фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності

До суб'єктів системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності належать суб'єкти фінансового моніторингу наднаціонального рівня: FATF, Moneyval, Вольфсберзька група, Егмонтська група, Євразійська група по боротьбі з відмиванням доходів (САГ) та служби фінансових розвідок іноземних держав; а також суб'єкти фінансового моніторингу національного рівня: Державна служба фінансового моніторингу України, суб'єкти державного фінансового моніторингу, суб'єкти первинного фінансового моніторингу.

Функціонування системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на основі відповідного забезпечення.

Нормативно-правове забезпечення формує правове поле здійснення фінансових та зовнішньоекономічних операцій, а також визначає основні принципи здійснення фінансового моніторингу ЗЕД. Найбільше проблемних питань щодо організації фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності пов'язані з недосконалим вітчизняним законодавством, яке регулює фінансові та зовнішньоекономічні відносини та створює передумови відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Крім того, складною для вирішення проблемою фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності є відмінності у законодавстві різних країн як щодо питань зовнішньоекономічної та фінансової діяльності, так і щодо здійснення фінансового моніторингу. Врегулювати питання невідповідності правового поля здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів-резидентів різних держав, а також ліквідувати передумови легалізації злочинних доходів, що отримані в результаті здійснення зовнішньоекономічної діяльності, лише на наднаціональному рівні.

Перші кроки у протидії легалізації незаконних доходів на наднаціональному рівні були зроблені з заснуванням міжурядових організацій у сфері організації фінансового моніторингу, що розробляють рекомендації та стандарти щодо фінансового моніторингу, сприяють обміну досвідом між країнами-учасниками щодо його організації. Однак стандартизовані принципи організації фінансового моніторингу не забезпечують усунення передумов легалізації незаконних доходів, а лише підвищують якість контролюючих заходів.

Попередити відмивання коштів, виявити недобросовісних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, ідентифікувати типові схеми відмивання коштів шляхом здійснення зовнішньоекономічної діяльності (типові організаційно-правові форми ініціаторів операції, типовий порядок фінансових потоків, використання правового поля країн з високим рівнем ризику застосування для відмивання злочинних доходів), ініціювати провадження кримінальних справ щодо недобросовісних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та притягнути їх до дисциплінарної, фінансової та кримінальної відповідальності на рівні кожної з держав-засновників можна шляхом створення та забезпечення діяльності Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

Функціонування вказаного органу дозволить посилити взаємозв'язок між суб'єктами національної та наднаціональної систем фінансового моніторингу, а також встановити взаємозв'язки між національними системами фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

До основних функцій Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності пропонуємо врахувати:

- ведення єдиного реєстру суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у розрізі країн-учасниць;
- ведення єдиного реєстру фінансових операцій, що забезпечують здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- отримання інформації щодо підозрілих фінансових операцій, що опосередковують зовнішньоекономічну діяльність від суб'єктів національних систем фінансового моніторингу та ініціація перевірки контрагента в іноземній країні;
- ідентифікація транснаціональних компаній, що легалізують доходи, отримані злочинним шляхом, та ініціація їх ліквідації за місцем реєстрації, та притягнення до відповідальності засновників;
- передача зустрічної інформації щодо контрагента-нерезидента сумнівної фінансової операції органам державного фінансового моніторингу;
- ініціація призупинення фінансових операцій до моменту з'ясування її законності на територіях країн ініціаторів операції.

Внесені рекомендації щодо заснування Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності дозволять покращити структуру системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, встановити відсутні зв'язки між її елементами, підвищити ефективність її функціонування, а також знизити рівень економічної злочинності як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Крім того, ефективне функціонування Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності не потребує уніфікації та стандартизації нормативно-правової бази регулювання зовнішньоекономічної та фінансової діяльності, оскільки ефективність його функціонування буде забезпечуватись шляхом проведення зустрічних перевірок контрагентів ЗЕД.

З метою забезпечення можливості проведення зустрічних перевірок суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності пропонуємо зобов'язати їх та суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які їх обслуговують, вести реєстр зовнішньоекономічних операцій (розрахунків за ними). Суб'єкти первинного фінансового моніторингу будуть вести електронний реєстр зовнішньоекономічних операцій (розрахунків за ними) у розрізі кожного клієнта. Таким чином, перша зустрічна перевірка інформації щодо проведення зовнішньоекономічної діяльності буде проводитися шляхом зіставлення даних суб'єкта ЗЕД та суб'єкта первинного фінансового моніторингу, який його обслуговує, що попередить наявність змов у відмиванні коштів між суб'єктом ЗЕД та комерційним банком, що його обслуговує.

Друга зустрічна перевірка інформації буде проводитися на рівні Міжурядового органу фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності шляхом зіставлення даних реєстрів щодо фінансової операції, які надали суб'єкти первинного фінансового моніторингу країн, резиденти яких є ініціаторами проведення фінансової операції.

Інформаційне забезпечення системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності передбачає збір та використання даних щодо фінансової операції, її ініціатора та одержувача коштів, забезпечення функціонування інформаційних системи первинного, державного та наддержавного фінансового моніторингу ЗЕД.

Організаційне забезпечення системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності передбачає наявність відповідної організаційної структури шляхом виділення суб'єктів фінансового моніторингу ЗЕД як на національному, так і на наднаціональному рівнях, а також визначення об'єкта.

Суб'єкти системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності впливають на об'єкт шляхом розробки та використання відповідних методик, інструментів та методів впливу, що складають методичне забезпечення.

До методів фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності належать методи обов'язкового фінансового моніторингу (аналіз, спостереження, діагностика, групування тощо) та методи внутрішнього фінансового моніторингу (моделювання, діагностика, контроль, скорингова та експертна оцінки тощо).

До інструментів фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності належить ідентифікація клієнта, реєстрація фінансової інформації, збір та аналіз інформації про ініціатора фінансової операції, арешт коштів, відчуження коштів, призупинення виконання фінансової операції.

До методик фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності належать методичні рекомендації щодо: організації фінансового моніторингу суб'єктів первинного фінансового моніторингу, оцінювання ризику використання фінансової установи чи країни в процесах легалізації злочинних доходів, оцінювання ділової репутації ініціатора фінансової операції тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, застосувавши системний підхід до системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, встановлено, що вона не є повноцінною складовою ні національної, ані наднаціональної системи фінансового моніторингу, а охоплює лише окремі аспекти останніх, що обумовило її виділення в окрему систему. Проведене дослідження дозволило визначити основну мету функціонування, об'єкт, суб'єкти системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності та встановити їх взаємозв'язки. Для удосконалення структури системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності запропоновано створити Міжурядовий орган фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності, функціонування якого дозволить посилити взаємозв'язок між суб'єктами національної та наднаціональної систем фінансового моніторингу, а також встановити взаємозв'язки між національними системами фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності. Обгрунтовано порядок проведення зустрічних перевірок підозрілих фінансових операцій, що належать до зовнішньоекономічної діяльності на рівні Міжурядового органу фінансового моніторингу, на рівні органів державного фінансового моніторингу країн-контрагентів операції, на рівні суб'єкта первинного фінансового моніторингу та на рівні ініціаторів фінансових операцій. Подальші дослідження варто спрямувати на удосконалення методичного забезпечення фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності та особливості його організації й проведення на усіх зазначених рівнях.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Гиг Джс. Прикладная общая теория систем / Джс. Гиг ; пер. с англ. – М. : Мир, 1981. – 336 с.
3. Клименко А. Фінансовий моніторинг – особлива форма фінансового контролю / А.Клименко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – С. 101–105.

4. *Копиця І.М.* Зарубіжний досвід організації системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом / *І.М. Копиця, О.В. Смагло* // Вісник НБУ. – 2013. – № 2 (64). – С. 240–245.
5. *Куришко О.О.* Особливості розвитку системи фінансового моніторингу в Україні / *О.О. Куришко* // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 1 (127). – С. 267–275.
6. *О'Коннор Дж.* Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / *ДжО'Коннор, И.Макдермотт.* – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
7. *Орлюк О.П.* Фінансове право. Академічний курс : підручник / *О.П. Орлюк.* – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
8. *Савченко Л.А.* Правові основи фінансового контролю : навч. посібник / *Л.А. Савченко.* – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
9. *Синюгіна Н.В.* Фінансовий моніторинг як форма фінансового контролю за діяльністю банківських установ / *Н.В. Синюгіна* // Управління розвитком. – № 7. – С. 162–163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream>.
10. *Черняк Ю.И.* Системный анализ в управлении экономикой / *Ю.И. Черняк.* – М. : «Экономика», 1975. – 191 с.

СМАГЛО Ольга Володимирівна – аспірант кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– розвиток системи фінансового моніторингу зовнішньоекономічної діяльності.

E-mail: Petruk@ztu.edu.ua.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2015.